
Alles is gave

Een franciscaanse beschouwing over de zorg

De auteur zoekt in dit artikel naar de goede verhoudingen in de zorg. Waarden als compassie, bij elkaar aanwezig zijn en bezitloosheid lijken steeds meer te verdwijnen. Wat kunnen wij in deze tijd leren van de verhalen van Franciscus van Assisi?

Willem Marie Spielman

MARTHA CROWTHER, ONDERZOEKER naar de zorg voor ouderen, noemt spiritualiteit 'de vergeten factor' (Crowthere.a., 2002). Maar toch lijkt het erop dat mensen, en dan vooral zij die in het bed liggen of aan het bed werken, zich deze vergeten factor weer herinneren. Arts-onderzoeker Machteld Huber vroeg zorgverleners en zorgontvangers van alle niveaus naar het belang dat zij hechten aan de spirituele dimensie van de gezondheid. Dit vertelde ze tijdens een presentatie 23 september 2014 in Zeist. Het antwoord was opmerkelijk. Beleidsmakers, onderzoekers, verzekeraars en artsen scoren zeer laag op deze vraag, terwijl patiënten en verplegers juist erg hoog scoren. De mensen die op het bed liggen of ernaast staan vinden het spirituele welbevinden bijna even belangrijk als het lichamenlijk welbevinden.

Wat is dan die spirituele dimensie van zorg voor de gezondheid? Gaat het over de rol die God, de religie, het instituut en het gebed spelen, bij het verdragen van de ziekte? In het onderzoek van Huber zeker niet. Het gaat meer om de vraag hoe de mensen zich verhouden tot zichzelf en tot datgene wat hen overstijgt. Zonder het terrein te willen definiëren, wil ik in dit artikel spiritualiteit verbinden met het zoeken naar goede verhoudingen: in het lichaam, tussen mensen onderling en met de gave van het leven zelf (Spielman, 2013).

Als er één ding is waar het huidige zorgstelsel aan lijdt, is dat de goede verhoudingen zoekgeraakt zijn. Denk aan de verhouding van het aantal zorgbehoevenden en zorgverleners in een verpleeg- of verzorgingshuis, of de verhouding van de toegestane tijd en de benodigde aandacht van een arts voor een patiënt. De zorgverlener komt bij de bewoner/patiënt met een specifiek doel, bijv. om een onderzoeksuitslag mee te delen of een wond te verzorgen en moet vervolgens weer door, terwijl de bewoner/patiënt met ander leed en vragen achterblijft. Er zijn ongetwijfeld goede redenen voor deze ontwikkeling te bedenken, maar mijn constatering is dat verhoudingen zoek zijn geraakt.

De goede verhoudingen, waar de spirituele dimensie van de zorg naar uitgaat, krijgen

gestalte in betrokkenheid. Stel je voor: jij gaat een betrekking aan met een patiënt of een collega in een bepaalde omgeving. Wat gebeurt er dan? Er stelt zich een proces in werking waarin tegelijkertijd de omgeving verandert, de ander verandert en jijzelf verandert. Jullie stemmen je op elkaar af. Kees Waaijman (2001, p. 424) noemt spiritualiteit daarom een betrekkingen gebeuren waarin de betrokkenen wederzijds tot gestalte komen. Ik wil proberen duidelijk te maken dat Franciscus van Assisi (1182-1226) leerde zien hoe God in dit proces werkzaam is. Franciscus ontdekte dat hij niets bezat en dat hij dus alleen te geven had wat hij ontvangen had. Hij ontdekte dat God de gever van alle gaven is.

De spirituele dimensie van de zorg krijgt gestalte in de betrokkenheid tussen de mensen die zorg verlenen en ontvangen. Die betrokkenheid biedt perspectief op het leven zelf als een leven in goede verhoudingen. In die betrokkenheid worden diepere waarden gedeeld, die ik sporen van God noem, omdat ze uitdrukking zijn van de verhouding tussen de mens en God. Deze diepere waarden zijn *compassie, barmhartigheid, vertrouwen, aanwezigheid en de receptie van de realiteit als gave of kortweg bezitloosheid (het is niet van mij, het is mij gegeven)*: deze waarden maken de goede verhoudingen voelbaar. De waarde compassie is voelbaar als een goede verhouding, en ook bezitloosheid – dat je een gave een gave laat zijn – voelt als een goede verhouding: mijn tijd is niet van mij, noch van mijn baas noch van de patiënt, maar is mij gegeven om te doen wat ik moet doen. De vraag is in hoeverre deze waarden ook nu de drijvende krachten achter de zorg zijn, en hoe ze zich verhouden tot andere krachten, zoals *de angst voor risico's, begeerte naar kennis en controle, berekening of de onberekenbare kracht van het geld*.

De uitdaging is om ook hier te proberen niet in tegenstellingen te denken – bijvoorbeeld compassie versus risicomanagement – maar te zoeken naar de goede verhoudingen. Een spirituele benadering van de zorg zoekt naar zoiets als een *omvormingsproces* tussen

compassie en risicomanagement, barmhartigheid en leergierigheid, vertrouwen en controle, aanwezigheid en berekening, de bezitloze gave en de verdienste.

De goede verhoudingen zijn zoekgeraakt

Aan de hand van een paar franciscaanse verhalen zoek ik naar de goede verhoudingen in de zorg, om daarop af te stemmen. De verhalen zijn te vinden in verschillende heiligenlevens en in de geschriften van Franciscus zelf. Ik begin met een verhaal waarmee iedere zorg begint: de plotselinge ervaring dat er iets niet goed zit.

Eerste verhaal: Franciscus ervaart plotseling een tekort

Franciscus legde de kleren die hij van zijn vader gekregen had af en verliet de wereld om een Godgewijd leven te gaan leiden (Franciscus van Assisi, 1977, pp. 38-44). Ik denk niet dat het een dag geduurd heeft voordat hij honger kreeg. Hij werd dus plotseling geconfronteerd met een tekort en kon niet meer voor zichzelf zorgen. Wat deed Franciscus toen? Probeerde hij opnieuw controle over zijn leven te krijgen en op de een of andere manier goed voor zichzelf te zorgen? Dat zouden wij waarschijnlijk doen, maar Franciscus deed dat niet. Integendeel, Franciscus accepteerde zijn afhankelijkheid en vroeg God en mensen om hulp door van deur tot deur te gaan. Voorheen had hij alles, had hij niets van de mensen nodig en had hij dus ook geen contact met die mensen. Nu erkende Franciscus dat hij van God en mensen afhankelijk was. Hij vroeg de mensen hulp 'ter liefde Gods', dat wil zeggen: hij bood mensen de gelegenheid het goede te doen en zo Gods liefde te ervaren. De mensen gaven Franciscus brood en onderdak, omdat hij hen ook iets te bieden had. Anders gezegd, toen Franciscus geconfronteerd werd met zijn noden, ontdekte hij een *economie*, een *andere* economie, een economie waar mensen de gelegenheid krijgen om zowel hun noden als hun gaven te delen.

In zijn Regel van de Minderbroeders, voorlopige redactie, hoofdstuk 9, vers 10 (1RegMB 9:10) schrijft Franciscus dat de broeders elkaar gerust hun noden kenbaar mogen maken; zo laten ze immers zien dat ze broeder zijn in goede en in kwade dagen (Franciscus van Assisi, 2004, p. 53). Franciscus ontdekt ook dat het beter is te vertrouwen op *iemand*

Hij ontdekte dat God de gever van alle gaven is

dan op iets. Want dat iets, de gave, raakt uitgeput als die iemand, de gever, uit het zicht verdwijnt. Ten slotte kunnen mensen alleen delen wat zij ontvangen hebben, meer niet. Het leven in de heilseconomie is niet zozeer leven zonder lichamelijke noden, maar veel eerder een leven in volmaakte verhouding met de eigen en elkaars noden.

Tweede verhaal: Franciscus ontdekt dat we vooral elkaar nodig hebben

Clara van Assisi ontvlucht haar ouderlijk huis en wil met zusters een Godgewijd leven leiden. Franciscus verbouwt voor hen het kerkje van San Damiano tot een klooster en belooft voor hen te zullen zorgen. Zijn belofte is deze:

‘Omdat jullie je op goddelijke ingeving tot dochter en dienaar van de allerhoogste, meest verheven Koning, de hemelse Vader, hebben gemaakt en tot bruid van de Heilige Geest door te kiezen om te leven volgens de volmaaktheid van het heilig evangelie, wil en belooft ik, dat ikzelf en mijn broeders, altijd voor jullie – net als voor hen – nauwgezette zorg en bijzondere aandacht zullen hebben.’ (Franciscus van Assisi, 2004, pp. 92-93)

Franciscus beloofde de zusters zorg en aandacht. Die zorg en aandacht (eigenlijk staat er ‘bezorgdheid’) is niet alleen ‘dat zij in het ware geloof en in de boetvaardigheid volharden’ (1RegMB 23:7; Franciscus van Assisi, 2004, p. 71), maar ook dat zij onderdak krijgen en dagelijks brood. Hoe kan Franciscus

deze zorg beloven als hij helemaal niets bezit, ook het kerkje van San Damiano niet? Dat kan Franciscus doen doordat hij deelt wat hij ontvangt. Het kerkje was niet van Franciscus, maar van de benedictijnen; dus vroeg Franciscus hun of de zusters er mochten wonen. Drijvende kracht achter de zorg is het vertrouwen. De zusters mogen vertrouwen op Franciscus, die vertrouwt op de benedictijnen, enzovoorts. Zowel Franciscus als Clara waakten ervoor zich in te laten met het beheersen van de risico’s. Ze hadden geen potje achter de hand, geen contract, alleen vertrouwen.

Franciscus’ belofte van zorg en aandacht betekent in feite dat de zusters door hem zijn opgenomen in de delende gemeenschap, waarvan hij juist zelf de toegang gevonden had. De economie waar mensen hun noden en hun gaven delen, is ook open voor de zusters. Later zal blijken dat Franciscus helemaal niets en niemand buiten die economie houdt. Opmerkelijk genoeg blijkt het te werken: een *Wirtschaftswunder!* Als iedereen toegang heeft tot de economie waarin mensen hun noden kenbaar maken en hun gaven delen, verdwijnen de tekorten, ook in de zorg. Er is wel honger, pijn en ongemak, maar als mensen elkaar hebben, is heel veel draaglijk. We moeten helemaal niet willen dat mensen voor zichzelf zorgen, want mensen hebben elkaar nodig en moeten dus de gelegenheid krijgen voor elkaar te zorgen.

Derde verhaal: Franciscus ontdekt dat het gaat om goede verhoudingen

In het begin van de broederschap van Franciscus doen de broeders hun uiterste best om een volmaakt leven te leiden. Ze gaan daarin zó ver dat ze doen alsof ze niets nodig hebben (*Herinneringen aan broeder Franciscus*, 1985, pp. 48-49).

‘Toen de broeders in Rivo Torto lagen te slapen, begon midden in de nacht één van hen plotseling te roepen: “Ik sterf, ik sterf!” Verbijsterd waren de broeders meteen klaarwakker. Franciscus zei: “Wat mankeert je? Waarom denk je dood te gaan?” “Ik verga

van honger,” zei de broeder. Toen liet Franciscus meteen een tafel gereedmaken voor alle broeders, zodat ze gezamenlijk konden eten. Na de maaltijd zei hij: “Broeders, jullie moeten rekening houden met ieders eigen lichamelijke gesteldheid. Het is heel goed mogelijk dat de een het met minder kan stellen dan de ander. Maar het is niet goed dat de ander de een dan probeert na te doen, en zichzelf daarmee tekort doet. Je moet in het oog houden wat je kan, en je lichaam geven wat het nodig heeft. Zoals we moeten waken voor teveel, zo moeten we ons ook hoeden voor te weinig eten en drinken. God vraagt immers barmhartigheid van ons, geen slachtoffers.”

Franciscus leerde dat de broeders zich moeten afstemmen op de goede verhoudingen: de noden van het lichaam, het delen van de gaven van de aarde en de liefde van God. Het is goed om te vasten, maar je moet je lichaam recht doen, de onderlinge verhoudingen goed in het oog houden en je niet verbergen voor de liefde van God. Goede verhoudingen zijn als muzikale intervallen, die de musicus met een gevoelig en aandachtig oor zuiver weet te stemmen. Net als de musicus voelt ook de zorgverlener, als hij of zij er aandacht voor heeft, heel goed aan of de verhoudingen zuiver gestemd zijn. Merk op dat we het hoog kunnen spelen als we ons richten op de verhoudingen: die kunnen volmaakt zijn! Streven naar volmaaktheid is zorgwekkend als volmaaktheid wordt verstaan als ‘de allerbeste willen zijn’, maar is juist zorgzaam als we volmaaktheid zoeken in zuivere verhoudingen. Net als in de muziek zijn er ook in de zorg verschillende akkoorden mogelijk, en de kleuren van de tonen mogen ook van elkaar verschillen. Ik som de ‘intervallen’ oftewel de goede verhoudingen nog eens op.

- compassie met elkaars noden
- bouwen op barmhartigheid
- een delende gemeenschap zijn
- bij elkaar aanwezig zijn
- bezitloosheid, zodat een gave een gave blijft, en gedeeld wordt.

Het is onze zorg deze waarden, deze goede verhoudingen te communiceren, te delen, en aldus in onze omgeving te realiseren. Ook is het nodig dat *alle* mensen die in de zorg werken, maar die in hun opleiding heel andere waarden hebben moeten leren, opnieuw leren afstemmen op deze goede en zuivere verhoudingen.

Drijvende kracht achter de zorg is het vertrouwen

Houd voor ogen hoe je begon: je kon bijvoorbeeld goed luisteren en wilde die gave inzetten om mensen te helpen; de goede verhoudingen worden gefrustreerd – ze gaan vals klinken – als jouw gave een ‘product’ wordt dat kan worden ‘verkocht’ en dat mensen van jou afhankelijk maakt. Er is een verschil tussen tegen je directeur zeggen dat jij onmisbaar bent of dat jij iets goeds te bieden hebt. Het laatste klinkt beter.

Vierde verhaal: hoe de goede verhoudingen worden afgestemd

In hun verzorging van melaatsen volgen de broeders een eigen programma, een eigen muziek. De broeders bewijzen barmhartigheid aan de melaatsen en de melaatsen gedragen zich als fatsoenlijke patiënten. Zo heerst er orde in de hospitalen van de broeders.

‘De broeders verzorgden eens een melaatse die onuitstaanbaar was. Hij vervloekte iedereen, zelfs God. Franciscus ging naar hem toe en wenste hem de vrede toe. Maar de melaatse antwoordde: “Over wat voor vrede heb je het, moet ik hier vrede mee hebben?” Toen zei Franciscus dat de ziekte een beproeving is, en dat hij zijn ziekte in vrede moet verduren. Waarop de melaatse reageerde: “Is dat alles wat je me te bieden hebt?” Toen wist Franciscus niets meer te zeggen; hij trok zich terug om te bidden. Daarna ging hij naar de onhebbelijke melaatse toe en zei: “Ik zal je verzorgen, wat wil je dat ik doe?” De melaatse zei: “Ik wil

dat je me wast, want ik walg van mezelf.” Franciscus liet een teil met warm water halen, deed er kruiden in, en waste de melaatse met blote handen. Terwijl hij hem waste, verdween de melaatseheid en met de melaatseheid ook de woede van deze man.’ (vrij naar *De Fioretti. Verhalen over Sint-Franciscus*, 2006, pp. 98-101)

Mensen kunnen alleen delen wat zij ontvangen hebben, meer niet

Ik zei zojuist dat Franciscus een andere economie ontdekt had, een andere muziek, waarin noden en gaven gedeeld worden. Dat was niet *zijn* economie; hij had er geen patent op en heeft er geen geld mee verdiend! De heilseconomie die Franciscus ontdekte is niet van iemand, tenzij van God. Dat leert Franciscus van de onuitstaanbare melaatse, nadat hij hem de vraag gesteld heeft: “Wat wil je dat ik doe?” Door die vraag opent hij zich voor een andere orde, niet zijn eigen. Met hem vindt ook de melaatse toegang tot deze andere, goddelijke orde.

Zoals in de goede muziek de tonen het oor strelen, zo strelen in de zorg de goede verhoudingen de huid, in dit geval van de melaatse. Franciscus leert echt bij de melaatse aanwezig te zijn, niet als iemand die zijn programma aan hem op kan leggen. Franciscus en de melaatse worden met elkaar en met zichzelf verzoend. In de beelden van het verhaal worden de goede verhoudingen ‘vlees’ in een gezond lijf en een verzoende ziel. Ook bij Franciscus, want de streling raakt ook de zorgverlener zelf en herstelt zelfs de goede orde van het zorgstelsel. Zo maakt de echte zorg mensen als Franciscus en de onuitstaanbare melaatse tot dienaren, doeners van het rijk van God. Zij stemmen zich af op de liefde, het vertrouwen en elkaars nabijheid. Dit verhaal laat zien dat de zorgontvanger, de zorgverlener weer in aanraking kan brengen met compassie en barmhartigheid, die de drijvende krachten achter de zorg zijn.

Vijfde verhaal: Franciscus maakt er weer muziek van

Op het eind van zijn leven was Franciscus depressief, hij leed aan wat we tegenwoordig noemen een posttraumatische stressstoornis, aan de verscheurdheid van zijn broederschap, en aan zijn lichamelijke wonden (stigmata en een oogziekte) die maar niet genazen (zie *Herinneringen aan broeder Franciscus*, 1985, pp. 86-89). Midden in dit lijden krijgt hij een visioen waarin hij toegang krijgt tot het rijk van God. Hij richt zich een beetje op en zingt dan het *Zonnelied*. Let wel, Franciscus overwint zijn tekorten niet, maar te midden van zijn ellende klinkt iets wonderschoons op, en dat voelt goed. De plotse ervaring dat er iets niet goed zit – waar mijn betoog mee begon – eindigt voor Franciscus met het besef dat het, ondanks zijn ellende, *wel* goed zit.

In de gezondheidszorg is een discussie gaande waarin men probeert af te komen van de focus op ziekte en gezondheid, om terug te keren tot het functioneren te midden van tekort en overvloed, van noden en gaven (zie www.rivm.nl/who-fic/icf.htm). We moeten ons niet concentreren op onze tekorten, we moeten onze tekorten ook niet zien als te overwinnen problemen, maar we moeten proberen de goede verhoudingen te vinden, zodat het weer als muziek in de oren klinkt.

Tot besluit

Aan de hand van franciscaanse verhalen heb ik geprobeerd te illustreren hoe de drijvende krachten achter de zorg in de praktijk gestalte kunnen krijgen. Ik vertel hiermee niets nieuws, want ik ben ervan overtuigd dat mensen die werken in de zorg dit herkennen. Ik wil echter vanuit de christelijke spiritualiteit aan die herkenning een zeker gewicht geven, een theologisch gewicht. Volgens de christelijke spiritualiteit zijn nabijheid, liefde, vertrouwen en gemeenschap gaven van God. Wanneer deze gaven zichtbaar en tastbaar worden in de praktijk van de zorg, dan treffen we daar dus eigenlijk sporen van God aan. Dit zet de zorg in een nieuw licht. Het eerste en belangrijkste dog-

ma is namelijk niet zozeer dat God bestaat, maar dat God één is en onverdeeld. In het licht van dit dogma moeten we erkennen dat in ieder spoor van God, al is het maar een moment van mededogen, een moment van werkelijk gevoelde nabijheid, God geheel en onverdeeld aanwezig is. In dit licht krijgt God zichtbare, lijfelijke gestalte in de zorg. Onze taak is niets anders dan deze God te delen zoals wij Hem ontvangen.

Vrij naar Franciscus' woorden over de ware en volmaakte vreugde, schrijf ik tot slot onderstaande 'onlangs ontdekte' tekst aan Clara van Assisi toe; ik noem deze *De vera et perfecta cura*:

Franciscus heeft bij het kerkje van de Heilige Maria verteld dat Clara broeder Leo eens bij zich riep:

- 1 'Kom broeder Leo, schrijf op wat de echte zorg is'. Hier ben ik, antwoordde broeder Leo, met een pen in de aanslag.
- 2 'Schrijf op: Ik heb de gave mensen te genezen met een simpel kruisteken, en ik heb mensen genezen enkel en alleen door hun wond aan te raken, schrijf op, broeder Leo, dat daarin de echte zorg niet bestaat.'
- 3 'Mijn orde krijgt de zeggenschap over de ziekenhuizen in heel Europa, omdat onze genezingen zo talrijk zijn. Schrijf op, broeder Leo, dat daarin de echte zorg niet bestaat.'
4. 'Koningen, keizers en kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders komen van heinde en ver naar ons toe om onze zorg te ondergaan. Schrijf op, broeder Leo, dat daarin de echte zorg niet bestaat.'
- 5 'Belijders van andere godsdiensten komen naar onze ziekenhuizen, en zijn bereid zich te bekeren tot het christendom, omdat zij bij ons het heil vinden dat ze in hun eigen land en cultuur moeten ontberen. Schrijf op, broeder Leo, dat daarin de echte zorg niet bestaat.'

- 6 'Maar waaruit bestaat de echte zorg dan wel?'
- 7 'Broeder Franciscus komt bij me, doodziek en ellendig. Mijn kruistekens helpen niet, noch mijn gebeden. Ik weet geen woord van troost te bedenken. Dan bouw ik een hutje voor hem naast ons klooster, ik leg wat stromatten voor hem neer, geef hem water en brood. Daar ligt hij alleen, en ik hoor hoe hij lijdt aan de vreselijkste pijnen. We kunnen niets meer voor hem doen. Maar dan, na een ellendige nacht, horen wij ineens de mooiste lofzang uit dat hutje komen.
- 8 Ik zeg je, Leo, als ik dan mijn zorgen los kan laten, en met hem mee kan zingen, zijn vreugde kan delen ook al weet ik dat hij lijdt, dat daarin de ware zorg en de goede bezorgdheid bestaat.'

Willem Marie Speelman is directeur van Franciscaans Studiecentrum in Utrecht. Dit artikel schreef hij naar aanleiding van zijn lezing op de katholieke Landdag van de VGVZ.

Literatuur

Crowther, M., e.a. (2002). 'Rowe and Kahn's model of successful aging revisited: positive spirituality – the forgotten factor', *Gerontologist* 42, pp. 613-620.

De Fioretti. *Verhalen over Sint-Franciscus* (2006). Tweede druk. Haarlem: Gottmer.

Franciscus van Assisi (1977). *Verhaal van de Drie Gezellen*. Haarlem: Gottmer.

Franciscus van Assisi (2004). *De geschriften*. Haarlem: Gottmer.

Herinneringen aan broeder Franciscus (1985). Haarlem: Gottmer.

Speelman, W. M. (2013). 'Vrije spiritualiteit? Een zware last', in: Kees de Groot e.a. (red.), *Zelf zorgen voor je ziel. De actualiteit van christelijke spirituele centra*, 135-152. Almere: Parthenon.

Waaijman, K. (2001). *Spiritualiteit. Vormen, grondslagen, methoden*. Gent: Carmelitana, en Kampen: Kok.